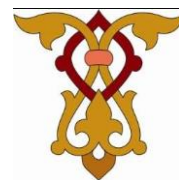

کارورزی پژوهشی

«آشنایی با متون و منابع فقهی و اصولی»

شماره: ۴

عنوان: آشنایی با متون و منابع فقهی و اصولی

استاد: حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر خالد غفوری

مکان: اتاق جلسات

تاریخ اولین جلسه برگزاری: ۱۳۹۴/۸/۷

تعداد جلسات: ۱۲ جلسه

مدت زمان هر جلسه: ۱ ساعت

مجموع ساعات: ۱۲ ساعت

تعداد شرکت کنندگان: ۲۷ نفر

گروه همکار: گروه علمی - تربیتی فقه و اصول

مدعوین: طلاب کارشناسی فقه و اصول

اهداف برگزاری کارگاه

۱. ارتقای سطح علمی - پژوهشی طلاب؛
۲. افزایش توانمندی‌های طلاب در شناسایی کتب و منابع فقهی و اصولی.

اهم اقدامات انجام شده

۱. رایزنی با گروه علمی - تربیتی فقه و اصول در خصوص عنوان کارگاه؛
۲. دعوت از استاد و هماهنگی جهت برگزاری به موقع کارگاه؛
۳. اطلاع رسانی به طلاب و دعوت از ایشان جهت حضور در کارگاه؛
۴. ثبت نام از طلاب جهت شرکت در کارگاه؛
۵. هماهنگی مکان برگزاری کارگاه؛
۶. تهیه گزارش کارگاه.

کارورزی پژوهشی

موضوع
آشنایی با ممتون و منابع فقهی

تاریخ برگزاری: ۱۳۹۴/۸/۷

زمان: ساعت ۷:۳۰ الی ۱۱

مکان: اتاق جلسات

علاقه مندان می توانند جهت ثبت نام و کسب اطلاعات بیشتر
به اداره خدمات پژوهشی «سرکار خانم قنبرزاده» مراجعه نمایند.

گروه علمی_ تربیتی فقه و اصول
معاونت پژوهش

دانش فقه همانند سایر علوم دارای منابع خاص خودش است. در فقه برخلاف علوم دیگر هر چه این منابع قدیمی‌تر باشد دارای اعتبار بیشتری هستند.

فواید مراجعه و آشنایی با منابع فقهی:

- ۱- قرارگرفتن در فضای فقهی و اظهارنظرهای کاملاً فقهی؛
- ۲- آشنایی با سیر تاریخی مسائل فقهی؛
- ۳- آشنایی با اجماعات یعنی اتفاق نظر فقهای قدیم در مسائل مختلف؛ (از نظر منقول یا محصل بودن)
- ۴- تشخیص شهرت در مسائل فقهی؛ (از نظر درجه، ارزش، منقول یا محصل بودن و...)
- ۵- تشخیص عدم خلاف (مسئله غیراختلافی)؛ (از نظر منقول یا محصل بودن)
- ۶- آشنایی با ادله مسئله؛ (از نظر قرآن، روایت، اجماع و...)
- ۷- آشنایی با نحوه تعامل فقهای قدیم با ادله مسائل مختلف؛
- ۸- آشنایی با نحوه و کیفیت استدلال فقها؛
- ۹- آشنایی با کیفیت دفاع از نظر خود؛
- ۱۰- آشنایی با نحوه فهم و قرائت فقها از فتوای فقهای پیشین؛
- ۱۱- آشنایی با نحوه نقد و مناقشه فقها نسبت به اقوال مقابل؛
- ۱۲- آشنایی و یادگیری آدرس مسائل در منابع فقهی؛
- ۱۳- آشنایی با روش تقسیم‌بندی مسائل در کتب مختلف فقهی؛
- ۱۴- آشنایی با نحوه و سبک بیان مسائل فقهای مختلف مخصوصاً قدما؛
- ۱۵- آشنایی با اصطلاحات و تعبیر فقهی؛ (چه اصطلاحات مربوط به صنعت استنباط و استدلال یا اصلاحات مربوط به دوران‌های فقهی مثل اصطلاح متأخرین و...)
- ۱۶- آشنایی با نحوه اقوال؛ (مراد از اقوال یعنی در منظومه فقه چند نظریه وجود دارد مثل نظریات دو قولی یا سه قولی و...) (منبعی مهمی که به جمع‌آوری اقوال پرداخته «مفتاح الکرامه فی شرح القواعد علامه»)
- ۱۷- آشنایی با منابع فقهی اصلی و معتبر بیمه‌کننده عدم تخطی به خطوط قرمز فقه؛
- ۱۸- آشنایی با حکم مسائل در دوران مختلف؛
- ۱۹- آشنایی با نحوه ایرادات و انتقادات فقهای قدیم؛
- ۲۰- آشنایی با تطور و مراحل فقهی در دوران مختلف؛

دوران و مراحل مختلف فقه

منابع فقهی در مدت بیش از هزار سال نوشته شده است. پژوهشگران این منابع را بر اساس دوران مختلفی تقسیم بندی کرده و کتبی در این زمینه نوشته شده از جمله کتابی مربوط به شهابی به نام ادوار علم فقه یا برخی اندیشمندان در مقدمه کتاب‌هایشان به مراحل و دوران‌های فقهی متعرض شده‌اند از جمله موسوعه آیت‌الله سبحانی به نام طبقات فقها و موسوعه آیت‌الله شاهرودی در جلد اول در مقدمه به این مسئله پرداخته شده است. بین این تقسیم‌بندی‌ها اختلاف نظر وجود دارد؛ عده‌ای در این تقسیم‌بندی به موقعیت جغرافیایی توجه می‌کنند مانند مدرسه النجف یا مدرسه قم در تقسیم‌بندی دیگر به فقهای برجسته توجه می‌کنند مثل دوران شیخ مفید.

یک مرحله اساسی وجود دارد که هیچ اختلافی در آن نیست و آن مرحله وجود معصوم است. فقه از صفر شروع نشده و زمینه‌ای وجود داشته که این زمینه توسط معصومین آماده شد. متون فراوانی از معصومین وجود دارد که تا شروع غیبت کبری امامیه این روایات را ذخیره کرد و دیگران از این ثروت روایی محروم بوده‌اند. این ثروت نه تنها از جهت کمیت بلکه از جهت کیفیت یعنی سند، متن، حل مشکلات تعارض بین روایات، ملاک ارزیابی و نحوه فهم روایات غنی است و لذا پایه اجتهاد در امامیه پایه‌ای محکم است برعکس اهل سنت که زودتر به اجتهاد رسیدند اما فاقد این ذخیره باارزش هستند و لذا یکی از امتیازات فقه امامیه وجود این ثروت حدیثی است. در ضمن روایات، ائمه نحوه استنباط از روایات و متون دینی را نیز به ما یاد داده‌اند.

در دوران غیبت صغری مردم از طریق نواب اربعه متون روایی را دریافت می‌کردند و در این دوران و قبل از غیبت کبری به دلیل وجود معصوم، کمتر نیاز به فقه احساس می‌شد و تنها به نگارش روایات بسنده می‌شد اما بعد از آغاز غیبت کبری، فقها شروع به نگارش فقه کردند و از این دوران بود که شخصیت و فتاوی آن‌ها مشخص شد.

اساس فقه، احادیث و روایات است و منبع فقه روایات هستند و بدین‌ترین فقه شیعه فقه روایی است. بین فقه و روایات فرق وجود دارد؛ همانگونه که بین تفسیر قرآن و قرآن تفاوت وجود دارد هرچند که منبع تفسیر قرآن است. پس در مرحله اول سند و زوائد روایات را حذف شده و سپس اصل حکم به جا ماند به این گونه فقه، فقه روایی یا الفقه المأثور گفته می‌شود.

خصوصیات فقه روایی:

۱- تا حد امکان متن و ادبیات روایات حفظ می‌شود و از نظر استناد ارزش بیشتری دارد.

۲- کلام معصوم دقیق‌تر می‌شود.

۳- نظرات معصومین حفظ می‌شود.

در دوره اول روش مرسوم بین فقها فقه روایی بود که به تعدادی از ایشان اشاره می‌شود:

از جمله فقهای اواخر غیبت صغری و اوایل غیبت کبری

۱- علی ابن بابویه قمی یا الصدوق الاول (پدر شیخ صدوق) (متوفای ۳۲۹):

ایشان استاد فرزند خود بوده و کتابی به نام الرساله یا کتاب الرساله یا کتاب الشرائع دارد که این کتاب مفقود است ولی نظرات فقهی ایشان را پسرش منعکس کرده و علامه حلی در کتاب مختلف الشیعه (یعنی نظرات مختلف امامیه) آن‌ها را ذکر کرده است. روش ایشان فقه روایی است یعنی خود روایات یا متن نزدیک به روایت است و بر همین اساس عده‌ای ایشان و پسرش شیخ صدوق را فقیه به معنی مجتهد نمی‌دانند و این دو را محدث می‌خوانند.

۲- ابن ابی عقیل عمانی معروف الحسن ابن ابی العقیل (متوفای ۳۵۰):

ایشان معاصر پدر شیخ صدوق بوده است و کتابی به نام المتمسک به حبل آل الرسول داشته ولی این کتاب مفقود شده و تنها برخی از فتاوی این کتب به دست ما رسیده است. سبک ایشان به صورت فقه روایی نبوده بلکه به صورت فقه اجتهادی می‌باشد یعنی عبارت، عبارت خودشان است اما مستند آن روایت است. ایشان اهل اجتهاد بوده یعنی بر اساس قواعد اصولی احکام استنباط می‌کند؛ پس می‌توان تاریخچه اجتهاد را به ایشان نسبت داد.

۳- ابن جنید اسکافی (متوفای ۳۸۱):

ایشان معاصر شیخ صدوق پسر بودند که کتاب ایشان به نام مختصر الاحمدی فی فقه المحمدی است هم مفقود شده و فقط نظراتشان به دست ما رسیده و سبک ایشان هم فقه اجتهادی بوده است.

نظرات این فقها را در کتب زیر می‌توان یافت:

علامه حلی در کتاب مختلف الشیعه فی احکام الشرعیه معروف به مختلف که شامل مسائل اختلافی در بین مذهب شیعه است از اقوال ابن ابی عقیل و ابن بابویه و ابن جنید به مقدار زیادی آورده است که مهم‌ترین کتاب اقوال فقهای گذشته است.

دومین کتاب به نام حیات ابن ابی عقیل که شامل فتاوی ابن عقیل است که از مختلف الشیعه و کتب دیگر جمع‌آوری شده است.

سومین کتاب به نام مجموعه فتاوی ابن جنید اسکافی هم شامل فتاوی ابن جنید است. و متأسفانه نظرات ابن بابویه هنوز جمع‌آوری نشده است.

۳- محمد بن علی بابویه معروف به شیخ صدوق (متوفای ۳۸۱):

شیخ صدوق دو نوع منبع نوشته است: ۱- منبع روایی؛ ۲- منبع فقهی.

کتب ایشان با سبک خاصی است که فقه روایی گفته می‌شود. ایشان محدث بوده و کتب مهم ایشان عبارتند از المقنع و الهدایه است.

۵- شیخ مفید:

ایشان بعد از ابن جنید می‌زیسته و صاحب کتاب المقنعه است که روش ایشان بسیار نزدیک به فقه روایی است. شیخ مفید برخلاف شیخ صدوق اصولی بودند. یکی از امتیازات این کتاب این است که راجع به مصادیق عینی صحبت می‌کند مانند کتاب وقف. در اول کتاب به مسائل اعتقادی در اواسط ابواب فقهی و در اواخر کتاب بابی به نام باب مختصر رسوم کتب

وصایا و الوقوف و العتق و دیون و البرائات و تا آخره... آورده که راه را به مکلفین نشان می‌دهد. شیخ طوسی در کتابی به نام تهذیب الاحکام که یک کتاب روایی است در ده جلد به شرح این کتاب پرداخته است.

اولین کتاب اصولی شیعه نوشته شیخ مفید با نام التذکره فی اصول فقه است.

کتاب دیگر ایشان احکام النساء است که به اندازه کتاب المقنعه مفصل نیستند.

۶- سید مرتضی معروف به علم الهدی یا السید:

مهم‌ترین کتاب سید مرتضی مسائل الناصریات یا الناصریه یا الناصریات گفته می‌شود. این کتاب شرح یک متن فقهی است.

این کتاب شرح متنی از جدش می‌باشد که از فرقه زیدیه بوده و در زمان خود فقیه معتبری بوده است.

کتاب دیگر ایشان الانتصار می‌باشد که به معنی دفاع از مواضع فقهی شیعه است و به صورت گزینشی به مسائل مهم پرداخته است. ایشان و برادرش شریف رضی از شاگردان شیخ مفید بودند.

سید مرتضی از اصولیون می‌باشد که کتابی مفصل به نام الذریعه فی اصول الشرعیه نیز نوشته است..

۷- شیخ طوسی معروف به شیخ الطائفه:

ایشان شاگرد سید مرتضی است و صاحب دو کتاب از کتب اربعه با نام‌های استبصار فی مختلف الاخبار و تهذیب الاحکام

که همانطور که گفته شد تهذیب الاحکام شرح کتاب شیخ مفید است و در استبصار به جمع‌آوری روایات و احادیث متعارض و بیان راه‌حل برای تعارض آن‌ها پرداخته است که به صورت مختصر می‌باشد.

التهایه کتاب دیگر ایشان است که با سبک روایی تنظیم شده است. ایشان اصولی بوده و در عین حال این کتاب را به سبک روایی نوشته است.

کتاب دیگر المبسوط فی فقه الامامیه در هشت جلد است. این کتاب در جواب این شبهه سنی‌ها که می‌گویند شیعیان فقه ندارند؛ تعداد زیادی از فروع را با هدف اثبات وجود فقه شیعه فراهم کرد.

کتاب دیگر کتاب الخلاف یا مسائل الخلاف در فقه مقارن است که در حد بسیار نه تنها از شیعه و نیازهای اجتهادی شیعه دفاع کرد بلکه به جنگ تسنن رفته است این کتاب یکی از منابع اساسی فقه مقارن می‌باشد.

دوران فقهی را به دو دوره تقسیم شد:

۱- دوره اول قدما:

فقه‌های این دوره عبارت‌اند از: ابن بابویه، ابن ابی عقیل، ابن جنید، صدوق، شیخ مفید، سید مرتضی این‌ها پایه‌های اجتهاد و روش اجتهاد را ارائه کردند و بنیان‌گذار اجتهاد در مذهب امامیه بودند.

همچنین اولین کتاب اصولی امامیه مربوط به این دوران بود به نام التذکره باصول فقه که نوشته شیخ مفید بوده و این کتاب به دست ما نرسید. روش شیخ مفید فقه مقارن بوده و از شاگردان ابن جنید بودند. فقیه اصولی دیگر این دوره سید مرتضی

بود که کتب الانتصار، جمل العلمی و العمل و الذریعه الی اصول الفقه و المصباح کتب مهم ایشان بود.

در این دوران مراد از اصطلاح «القدیمین» ابن ابی عقیل عمانی و ابن جنید اسکافی و مراد از «الحسن» ابن ابی عقیل است.

۲- دوران دوم

فقهای این دوران عبارت‌اند از:

۱- ابوصلاح حلبی (متوفای ۴۴۷)

مدتی نماینده سید مرتضی در شهر حلب روسیه و متصدی امور قضاوت بود. کتاب ایشان الکافی فی الفقه کتاب که مختصر بوده ولی خصوصیتی دارد این است که اول به مسائل اعتقادی می پردازد و بعد مسائل فقهی را باز می‌کند.

۲- شیخ طوسی (متوفای ۴۶۰)

کتاب ایشان از جمله کتابی به روش فقه روایی به نام النهایه فی مجرد الفقه و الفتوی و وقتی علما می‌گویند النهایه منظور کتاب شیخ طوسی است. کتابی مفصل و قطور و با عباراتی بسیار روشن و سلیس و به روش روایی است. کتاب الخلاف یا مسائل خلاف در فقه روایی.

کتاب المبسوط فی فقه امامیه نام کتاب دیگر ایشان است که دو امتیاز دارد: ۱- بسیار از متن روایات فاصله گرفته است؛ ۲- طرح فروع جدید در این کتاب.

شیخ طوسی دو نوع خدمت کرد: ۱- ادامه کار قدما؛ ۲- کاری که منحصر به خودشان بود و آن مطرح کردن فروع در کتابش بود، کتابی نیمه استدلالی و مشتمل بر فتوا به برکت روش اجتهادی و اصول. کتاب دیگر وی عدة الاصول در دو جلد می‌باشد.

تفسیر التبیان نیز در ده جلد برای ایشان می‌باشد که جزء تفاسیر فقهی به شمار می‌آید و در ضمن این کتاب نیز نظرات فقهی را هم مطرح کرده و از این نظر این کتاب جزء منابع فقهی نیز به شمار می‌آید. الرسائل العشر، الاقتصاد، الحادی الی سید الرشاد، الایجاز دیگر اثرات ایشان است.

۳- سلار (متوفای ۴۶۳)

کتابی معروف به المراسم کتابی مختصر است که دارای متن فشرده فقهی است و آراء خاصی را نیز در خود گنجانده است. احتمال می‌رود که ایشان از معاصران و شاگردان شیخ طوسی بوده باشد.

نمودار میله‌ای طلاب شرکت کننده بر اساس ملیت

